

Tato stať je krátkým výtahem z větší práce „Negativní jevy ve vztahu družstevníků k práci a v pracovních vztazích v JZD. (Sociologická analýza deviačního chování družstevníků v práci)“ a může podat jen omezený pohled na celou problematiku. Svůj konceptuální přístup opírá o řadu současných našich, sovětských a polských prací, vztahujících se k sociologické problematice deviačního chování, socialismu, práce, organizace, zemědělství a JZD. Především však jde o publikované i nepublikované práce Cvekla, Kosíka, Machonina, Řichty, Taubera. Zdrojem podnětů byly také zejména práce Cohena, Mertona, Parsonse a Zieleniewského.

Tato práce je však zároveň shrnutím výsledků hloubkové sociologické sondy, uskutečněné v r. 1964 (a v jednom JZD v r. 1962) ve čtyřech typologicky volených JZD, resp. jejich částech zkoumaných jako úplný soubor o celkové četnosti 515 družstevníků. V relativně dlouhodobém terénním průzkumu (jeden měsíc v každém JZD) bylo použito řady procedur a výzkumných technik (studium materiálů, přímé zúčastněné pozorování, kategorizovaný rozhovor s informátory, různé druhy dotazníků a anket).

Výsledky výzkumu tedy nelze pokládat za reprezentativní a naše závěry je nutno brát pouze jako pracovní hypotézu, i když dílčím způsobem ověřenou.

POJETÍ PŘÍČIN PRACOVNÍ DEVIACE V JZD

Socialistická přestavba zemědělství v ČSSR a vznik družstevního rolnictva vedly zároveň ke vzniku řady problémů a sociálních deviací, které pro tradičního rolníka a jeho práci většinou ani nepadají v úvahu. To, co dříve mělo v práci rolníka význam individuální, nejvýše morální záležitosti, nabývá v kolektivu pracovníků složitě výrobní organizace, jakou je JZD, bezprostředního sociálního (především funkčního) obsahu, kdy některé druhy pracovního chování vystupují jako disfunkční z hlediska dosahování základních cílů kolektivu JZD a jsou prostřednictvím sociálního kontrolního mechanismu JZD (institucionální řád JZD a jeho orgány, systém morálních norem, veřejné mínění apod.) pokládány za více či méně sociálně deviační.

Tyto deviace lze rovněž hodnotit z hlediska jejich vztahu vůči socialistickému typu (teoretickému modelu) společenských vztahů v naší společnosti a zvláště v JZD, vůči němuž vystupují v různé míře disfunkčně. Touto problematikou se však v krátkém článku nemůžeme šířeji zabývat, takže s obsahem pojmů „deviační chování“ a „negativní jevy“ zde operujeme jako s daností.

Nebudeme zde moci rozebrat podrobněji ani celý složitý komplex příčin negativních jevů v práci družstevníků. Výzkum této problematiky je zatím na počátku. Jakožto zdůvodněnou hypotézu, dílčím způsobem ověřenou naším výzkumem, lze přece jen vyslovit alespoň toto:

Pracovní deviace družstevníků je v podstatě (negativní) součástí jejich vztahu k práci. Tento vztah je subjektivní stránkou práce, chápané jako subjekto-objektový proces, a je determinován totalitou objektivních a subjektivních určení práce jako celku. Tato určení, která lze zjednodušeně shrnout do pojmu charakter práce s jeho přírodně technickou a sociální stránkou, mají v zemědělství a zvláště v JZD svou specifiku.

Obě základní stránky charakteru práce družstevníků jsou určovány dvoj-jediným procesem sociálně ekonomické rekonstrukce rolnického hospodářství a postupující industrializace zemědělství. Tyto procesy mají kromě svých kladných sociálních důsledků také řadu důsledků negativních, vedoucích k negativnímu vztahu k práci v JZD, k typům pracovního chování, které lze označit za sociálně deviační.

Oba tyto procesy, probíhající v relativně krátkém čase, kladou zvýšené nároky na přizpůsobení družstevníků k vnějším podmínkám jejich práce. Ve svém souhrnu pak podstatně ovlivňují identifikaci družstevníků s těmito podmínkami a se samotnou prací v družstvu.

Shrňme základní problémy působení těchto procesů, podmiňující pracovní deviaci.

1. Problém reprofesionalizace a rekvalifikace rolníků, jenž u části rolníků obsahuje prvky disprofesionalizace a diskvalifikace. Přeměna univerzálního rolníka v dílčího pracovníka s omezenou motivací pracovní činnosti, pokud jde o její obsah.

2. Současné technické vybavení zemědělské práce, které reprezentuje střední úroveň mechanizace, vede k práci, obsahující některé negativní rysy fyziologické a psychické povahy, které negativně působí na stupeň identifikace s prací.

3. Velká část prací v JZD si naopak zachovala čistě ruční charakter, což má rovněž své negativní fyziologické, psychologické, morální a prestižní (zvláště v kontextu s jinými druhy technicky vyspělých prací) důsledky pro identifikaci s prací v JZD.

4. V důsledku zmíněných procesů došlo k vertikální diferenciaci v dělbě práce, která v JZD oddělila práci řídicí a výkonnou a vytvořila tak také vertikálně dílčího pracovníka se značnými (zvláště u starších družstevníků) pracovními motivačními bariérami nebo mezerami.

Tyto základní problémy v charakteru práce a pracovní motivaci nejsou vlastní pouze zmíněným procesům v socialistických družstvech, nýbrž analogickým procesům, probíhajícím v zemědělství vyspělých kapitalistických zemí.

V JZD tyto základní procesy v charakteru práce probíhají v jistém sociálně ekonomickém rámci, determinovaném vnějšími i vnitřními (uvnitř JZD) faktory. Za rozhodující a limitující pro určování vztahu k práci z nich pokládáme:

5. Ekonomické podmínky a procesy, utvářející jistou výši pracovní odměny, nezbytnou pro pozitivní pracovní motivaci. (Problém významný hlavně pro početnou skupinu ekonomicky slabých JZD).

6. Vnější a vnitřní podmínky nutné pro efektivnost organizace JZD, tak či onak realizující pracovní úsilí družstevníka. Může-li být negativní pracovní chování družstevníka disfunkční pro výrobní organizaci JZD, pak naopak stupeň organizace nebo dezorganizace (těchto pojmů používáme v rovině teorie organizace) má značné motivační důsledky z hlediska vztahu družstevníků k práci.

7. Sociální a politické procesy vně i uvnitř JZD, ovlivňující míru participace družstevníků.

8. Historické okolnosti a formy vstupu bývalých soukromých rolníků do JZD, počátků kolektivistického způsobu hospodaření.

Tyto přírodně technické a sociálně ekonomické problémy mají pro negativní pracovní motivaci družstevníků rozdílný význam. U ekonomicky nevyvinutých slabých JZD jsou hlavní problémy, obsažené v bodech 5 a 6. Teprve na jisté hladině řešení těchto základních otázek začínají, jak to ukázaly výsledky výzkumu, i ostatní problémy hrát významnou samostatnou úlohu a nabývají na historicky adekvátním významu.

SOCIÁLNÍ STRUKTURA JZD A PRACOVNÍ DEVIACE

Jaký poznávací smysl má zkoumání pracovní deviace z hlediska shora uvedených sociálních procesů, hypoteticky relevantních pro vznik negativního vztahu k práci, v souvislosti se sociální strukturou JZD?

Jisté pracovní chování v JZD, jakožto sociálně zaměřené chování, je vázáno na rozdílné personální struktury družstevníků. Ty jsou (jak předpokládáme) samy formovány mj. pozicí daného družstevníka v různých rovinách sociální struktury JZD. V této pozici se „krystalizují“ zmíněné (a jiné) sociální procesy, formující osobnostní strukturu družstevníka. I když v tomto ohledu sociální struktura JZD není vyčerpávající základnou poznání (nemůže plně zachytit řadu makroprocesů, ani řadu individuálně psychických a mikrosociálních procesů), přece jen zřejmě odráží z těchto procesů mnoho hypoteticky významného. Sociální struktura JZD je tedy důležitou zprostředkující determinační základnou (negativního) pracovního chování uvnitř sociálního systému JZD.

Můžeme stručně uvést jen některé výsledky výzkumu, jen některé souvislosti mezi negativním pracovním chováním a sociální strukturou JZD, a to bez přímého dokládání tabulkovými materiály, které by příliš zatížily výklad. Jde pouze o hlavní strukturační roviny, které jsme zkoumali. Tyto výsledky zde můžeme také jen ve velmi omezené míře interpretovat.

V našem výzkumu jsme negativní jevy ve vztahu k práci rozdělili do dvou skupin:

1. Negativní jevy v pracovní účasti na společenské práci. Pracujeme se souhrnnou kategorií, skládající se z těchto elementárních jevů: slabá pracovní účast, nezájem o práci v JZD, nedodržování pracovní doby. Údaje o „zatížení“ družstevníků zkoumanými druhy chování byly získány technikou řízeného rozhovoru s vybranými informátory. Touto technikou vrcholil dlouhodobý terénní průzkum, zahrnující řadu jiných technik. Tato problematika hraje v pokročilých JZD již druhorádou úlohu, nikoli však v ekonomicky slabých či dezorganizovaných družstvech, kde chybí nezbytná úroveň hmotné zainteresovanosti.

2. Více však nás zajímají negativní jevy v samotném pracovním procesu, které pokládáme v současné době a blízké budoucnosti na zvlášť důležité. Tato kategorie se skládá z těchto elementárních jevů: pracovní nekázeň, nedbalá práce, porušování pracovní technologie, poškozování (z nedbalosti) družstevního majetku. Pracovní nekázeň a nedbalé práce jsme navíc použili odděleně jako zvláštních kategorií.

Zatímco první kategorie z hlediska komplexu svých příčin hypoteticky implikuje především rámcové socioekonomické podmínky práce v JZD, druhá kategorie (zvláště pokud jde o nedbalou práci) v sobě v daleko větší míře zahrnuje vlastní charakter (obsah) práce v JZD, především pak technický charakter práce. Obě hlediska však od sebe nejsou jevově oddělena a jsou obsažena v obou kategoriích, i když v rozdílné míře.

Upozorňujeme, že zkoumané negativní pracovní chování se týká jen poměrně malé části družstevníků v šetřených JZD. (U jednotlivých druhů se jeho frekvence pohybuje mezi 5–12 % všech družstevníků zkoumaného souboru).

Podívejme se tedy nyní na souvislosti jednotlivých rovin sociální struktury JZD a negativního pracovního chování družstevníků.

DEMOGRAFICKÁ STRUKTURACE

Zatímco u negativního chování v pracovní účasti mezi muži a ženami nejsou podstatné rozdíly, u negativního chování v pracovním procesu zvláště u „pracovní nekázně“ jsou podstatné rozdíly v neprospěch mužů, kteří jsou těmito jevy „zatíženi“ o hodně více. Potvrzuje to hypotézu o větší přízpůsobivosti žen k novým sociálním podmínkám a jejich větší identifikaci s prací v JZD.

Nepřihlížíme-li k nejmladší věkové skupině 15–25 let (její relativně slabé zatížení všemi druhy negativního chování není vzhledem k malým četnostem této skupiny dosti průkazné), vidíme dále klesající tendenci v zatížení celkovou pracovní deviací s narůstajícím věkem.

Svědčí to pro hypotézu, že z hlediska genetické determinace negativního pracovního chování není věk rozhodujícím a dostatečně čistým ukazatelem (srovnej dále). Starší pracovníci, jak ukázal výzkum, si naopak přinesli z období soukromého hospodaření ledacos kladného, hlavně pokud jde o vztah k obsahu práce. Vzhledem k omezenosti jiných potřeb (hlavně spojených s moderní dobou), je pro ně pravděpodobně práce ve větší míře základní lidskou potřebou. Poněkud jiné je to u kategorie „pracovní nekázeň“, kde větší zatížení skupiny 51–60 let svědčí o obtížnosti adaptace vertikálně dílčího pracovníka v nových podmínkách.

Zajímavá je i všeobecně vyšší frekvence všech druhů negativního chování u svobodných a rozvedených na rozdíl od ženatých a vdaných.

V strukturaci podle profesionální dělby práce a technického charakteru práce jsou negativním pracovním chováním nejvíce „zatíženi“ družstevníci s nejvyšším stupněm mechanizace práce (profese traktoristy-mechanizátorů) a čistě ruční práce (zvl. kočové a muži v rostlinné výrobě). Největší zatížení je tedy zároveň u tradičních a nových povolání a prací. Proces mechanizace, jak bylo řečeno, neprobíhá rovnoměrně a má zřejmě své negativní vlivy jak tam, kde dosahuje značné intenzity, tak tam, kde se téměř vůbec neprosazuje. Proces industrializace má z tohoto hlediska rozporné důsledky na vztah k práci. Podrobněji jsem se k této problematice již měl možnost vyjádřit (viz K o h n : Některé otázky vztahu družstevníků k práci. Příspěvek na Celostátní konferenci čs. sociologů v Bedřichově, v připravovaném sborníku Socialistické akademie).

V sociálně ekonomické struktuře je zajímavý ukazatel pracovní účasti. Vyšší zatížení negativním pracovním chováním (v pracovním procesu) však vykazují kategorie se střední a vyšší pracovní účastí, což ukazuje na rozpor mezi kvantitativními a kvalitativními aspekty vztahu k práci v JZD.

Pracovní deviace v souvislosti s ukazatelem výše pracovní odměny (větší frekvence u skupin družstevníků s vyšší odměnou se týká zvláště „nedbalé práce“) hypoteticky napovídá, že výše odměny v JZD je sice rozhodujícím stimulem pro pracovní účast vůbec, ale na hlubší (kvalitativní) vztah k práci (měřený negativním chováním) působí za současných forem odměňování spíše negativně.

Snaha po dosažení vyšší odměny, vázané především na kvantitativní stránku práce, má své negativní důsledky pro kvalitativní vztah k práci. S tím souvisí i všeobecně vyšší zatížení pracovní deviací u družstevníků s relativně vyšší životní úrovní.

Ukazatel ekonomické závislosti družstevníků v JZD (v souvislosti s jinými příjmy rodiny družstevníka) má podstatný význam pro negativní pracovní chování v pracovní účasti a je relevantní hlavně pro JZD s nižší úrovní odměňování. Na vlastní vztah k obsahu práce již nemá podstatný význam.

Negativní pracovní chování značně souvisí s kulturní strukturací družstevníků, i když různé ukazatele stupně kulturnosti družstevníků (školní vzdělání, kulturní vybavení domácnosti, komunální vybavení bytu, charakter potřeb a charakter trávení volného času) dávají poněkud odlišné výsledky. Zatížení deviačním chováním má u většiny ukazatelů středový charakter, kdy nejvíce jsou zatíženy střední hodnoty stupnic, zatímco nižší a hlavně vyšší stupně škál jsou zatíženy méně. Nemůžeme zde interpretovat nižší zatížení nižších stupňů škál; nižší zatížení vyšších stupňů potvrzuje hypotézu o vlivu kultury na příznivý vztah k práci.

Čistšími (implikujícími v menší míře jiné faktory, např. životní úroveň) ukazateli jsou v tomto ohledu charakter potřeb a charakter trávení volného času. Tato strukturace vykazuje větší zatížení družstevníků s převážně hmotnými konzumptními potřebami, zatímco družstevníci s převažujícími kulturními potřebami jsou pracovní deviací zatíženi méně. Do jisté míry to lze říci i o kategoriích družstevníků, kteří kulturněji tráví svůj volný čas. Potvrzuje to naši hypotézu.

VÝZNAM SOCIÁLNĚ POLITICKÉ STRUKTURACE PRO VZNIK PRACOVNÍ DEVIACE V JZD

Značný význam pro identifikaci s prací v JZD a naopak, pro vznik negativního pracovního chování má sociálně politická a především participativní strukturace družstevníků. Touto problematikou se zabýváme poněkud podrobněji.

Po tom, co jsme měli možnost podrobněji osvětlit problematiku vlivu technického charakteru práce a socioprofesionální strukturace družstevníků na jejich vztah k práci (viz cit. příspěvek na konferenci v Bedřichově), pokládáme tuto problematiku za jednu z nejvýznamnějších.

Podívejme se především na genetický aspekt sociální struktury družstevníků. Jistě bude zajímavé, jak působí takový sociálně genetický faktor, jakým je sociální původ družstevníků na základě velikosti jejich bývalého hospodářství (tab. I).

Deviace v pracovní účasti jsou poměrně rovnoměrně rozloženy mezi bývalé drobné a střední rolníky. Menší zatížení je pouze u bývalých bezzemků a velkých rolníků. Podobně je tomu u pracovní nekázně. U nedbalé práce (až na kategorie nejmenších rolníků) můžeme pozorovat tendenci k vzestupu zatížení s velikostí bývalého hospodářství (i když s malými výkyvy: 5,1–10). Podobnou tendenci vidíme u celkové kategorie deviace v pracovním procesu.

I. Sociální původ družstevníků a vznik pracovní deviace

Druhy deviačního chování	Velikost bývalého hospodářství v ha							
	bez-zemci	do 2	2,1–5	5,1–10	10,1–15	15–	15–20	20–
Deviace v prac. účasti	8,3	20,0	24,2	22,6	20,4	9,1	14,6	0,0
Prac. nekázeň	4,8	7,4	12,9	11,0	11,3	4,6	7,1	0,0
Nedbalá práce	13,0	4,2	13,7	12,3	14,1	22,7	21,4	25,0
Deviace v prac. procesu	35,7	23,2	35,7	36,3	50,4	31,8	35,7	25,0
Rozložení vzorku	84	95	124	146	44	22	(14)	(8)
V %	16,3	18,5	25,1	28,4	8,5	4,3	2,7	1,6

Celkem je nejméně zatížena pracovními deviacemi kategorie bývalých kovo-rolníků, což nelze říci plně o bezzemcích. Srovnání těchto kategorií s úlohou dnešních družstevních kovo-rolníků není pro nás bez zajímavosti.

U bývalých velkých rolníků se negativní vztah k práci projevuje v poněkud větší míře (pokud lze vůbec při tak nízké četnosti činit závěry) pouze v nedbalé práci. U rolníků nad 20 ha se prakticky neprojevuje. Jistě to nemusí znamenat, že by se všichni z nich vnitřně zcela přizpůsobili novým pracovním vztahům. Pokud jsme se však s touto problematikou mohli blíže seznámit, ukazovalo se, že tito rolníci se s novými poměry přinejmenším smířili natolik, že v práci v JZD vidí zdroj své obživy. Jelikož jde o lidi většinou schopné a duševně pružné, alespoň vnější pracovní adaptace (množství práce, pracovní kázeň atd.) jim nečiní potíže. Jak dalece jde i o vnitřní přeměnu názorovou a ideologickou (tato oblast samozřejmě ovlivňuje i vztah k práci), nemůžeme dosti odpovědně říci.

Pokud někteří bývalí velcí rolníci byli interviewováni, mluvili dosti otevřeně a neskrývali zahořklost vůči svému postavení „kulaků“, na něž jsou značně citliví. Měli řadu (většinou oprávněných) výhrad k vedení JZD. Vcelku jsme nabyli dojmu, že se se svým postavením prostých pracovníků, žijících pouze z vlastní práce, smířili. Zdá se, že největší psychologické obtíže jim činí to, že jejich schopností a zkušeností se nevyužívá. Jejich případné přibrání do funkcí v JZD je jistě věcí konkrétní (i politické) úvahy a individuálního pří-
stupu. Rozhodně by však mohli být platnou složkou v poradní vertikálně členěné organizaci (specialistengruppen), kdyby se ji podařilo uvést v život, jako je tomu v NDR. Větší sebeuplatnění těchto lidí by pravděpodobně vedlo i k jejich hlubší sociálně politické přeměně.

Při této úvaze, která se opírá o dílčí praktické poznatky, vycházíme z teoretického předpokladu o dvou stránkách rolníka — vesnického kapitalisty. Na jedné straně jde o jeho kapitalistickou, vykořisťovatelskou charakteristiku, teoreticky i prakticky dostatečně známou. Je ovšem také rolníkem, pracovníkem, navíc většinou s rozvinutými pracovními schopnostmi (díků určitému speciálnímu vzdělání a zkušenostem — i děděným — z vedení většího hospodářství). Z těchto důvodů je také někdy obtížné rozeznat kulaka od středního rolníka, který ve větší míře používá námezdních sil (viz k této otázce úvahy Pátka 1965). Tato „pracovní“ stránka osobnosti kulaka, stránka kulaka-odborníka, v našich podmínkách nezřídka pokrokového (z hlediska odborného pokroku) odborníka, je vhodnou základnou k sociální přeměně těchto rolníků. Jestliže počáteční politické zábrany brání jejímu plnějšímu uplatnění (oboustranně), pak v době, kdy se JZD stabilizovala, vznikají podmínky pro její plnější využití.

DELKA ČLENSTVÍ V JZD

Zatímco u deviací v pracovní účasti jsou jednotlivé kategorie délky členství zatíženy 1 — nejméně; 3 — o něco více; 2 — (nejvíce), je tomu u dalších druhů pracovní deviace jinak (tab. II).

„Starší“ družstevníci jsou na tom (kromě pracovní nekázně) stále nejlépe. To také nijak nepřekvapuje. Hlavní masa rolníků, kteří vstoupili do JZD až po první vlně, jsou vzhledem k zatížení v pracovním procesu až na 2. místě. Na prvním místě v pracovní deviaci se tu ocitla skupina družstevníků, kteří vstupovali do JZD jako mladí lidé nebo přišli do JZD odjinud. Patří tam také manželky dělníků, které vstoupily do JZD, aby si přivydělaly, nejsou však na JZD závislé a psychologicky nesrostly ani s JZD, ani s vlastním hospodářstvím. Tedy nikoliv rolníci, kteří otáleli se vstupem do JZD (ti jsou ve větší míře zatíženi pouze pracovní nekázní), nýbrž jejich děti nebo lidé, kteří našli v JZD

II. Délka členství v JZD a vznik pracovní deviace

Druhy deviačního chování	Délka členství		
	1949—53	později (rolníci)	později (mládež a jiní)
	1	2	3
Deviace v prac. účasti	8,9	27,4	19,4
Pracovní nekázeň	8,2	12,1	7,6
Nedbalá práce	5,3	8,7	24,4
Deviace v prac. procesu	21,8	33,0	55,2
Rozložení v populaci	170	264	78
V %	33,2	51,6	15,2

pracovní příležitost, ale nesrostli tak hluboce s místními podmínkami a s JZD, jsou na tom hůře s pracovní deviací.

Tento poznatek si ověříme ještě na postojích družstevníků k okolnostem svého vstupu do JZD. Zkoumali jsme rovněž postoje družstevníků k podmínkám a motivům svého vstupu do JZD. I když vzhledem k nízkým četnostem máme vůči těmto výsledkům jistou nedůvěru, dostatečně průkazná se zdá být značně vyšší frekvence deviace v pracovní účasti u kategorií družstevníků, kteří dnes jako motiv svého vstupu do JZD vidí nátlak, jímž se na ně působilo, nebo pasivní rezignaci na vnější podmínky vstupu do JZD (dlouhodobá agitace apod.), tedy vnější okolnosti, tvořící z nich pouhý objekt vstupu do JZD (v našem vzorku tvoří 51 %).

Frekvence deviace v pracovním procesu je tu rovněž větší než u jiných kategorií družstevníků, ale ve zmírněné podobě. Přitom frekvence nedbalé práce je tu dokonce o něco menší než u jiných kategorií. Naopak jsou jí nejvíce zatíženi družstevníci, uvádějící jako důvod svého vstupu do JZD vhodnou pracovní příležitost, což odpovídá 3. kategorii z tab. II.

Jak genetický moment, tak celkovou větší identifikaci s prací v JZD obsahuje jako předpoklad kategorie družstevníků — členů KSČ. Tato kategorie hypoteticky implikuje také větší sociálně politickou aktivitu a stupeň participace.

Skutečně, až na ukazatel pracovní nekázně, kde je zatížení zhruba stejné, mají straníci vztah k práci podstatně lepší. Jde jednak o aktivnější část družstevníků, která je politicky a ideově, psychologicky i axiologicky s družstvem a novým sociálním uspořádáním zřejmě spjatější (jde přirozeně o celkové průměrné hledisko, nikoliv o jednotlivce). To pravděpodobně souvisí s řadou dalších faktorů (věk, sociální původ, účast na řízení atd.), které působí příznivě na vztah k práci. Příslušnost ke KSČ je z tohoto hlediska asi spíše výslednicí těchto příznivých faktorů než jejich příčinou. Lepší vztah straníků k práci je důležitou ekonomickou, morálně politickou a humanistickou základnou vedoucí úlohy komunistů v JZD. Není třeba si však věci idealizovat. Stupeň zatížení komunistů pracovní deviací je sice podstatně menší než nestraníků, (zvláště v pracovní účasti a nedbalé práci, která je z našeho hlediska klíčovým ukazatelem), nicméně není malý. Družstevníci často oprávněně poukazují na chování některých straníků. Nedobrá příklad těchto straníků působí škodlivě a nesmírně oslabuje autoritu strany v JZD a na vesnici. Družstevníci si přirozeně

III. Členství v KSČ a pracovní deviace

Druhy deviačního chování	Členové KSČ	Nestraníci
Deviace v pracovní účasti	7,0	21,4
Pracovní nekázeň	11,3	10,0
Nedbalá práce	4,2	13,3
Deviace v pracovním procesu	26,7	35,8
Rozložení v populaci	71	444

IV. Účast družstevníků ve funkcích a pracovní deviace

Druhy deviačního chování	Funkcionáři	Řadoví družstevníci
Deviace v pracovní účasti	13,3	14,4
Pracovní nekázeň	8,3	8,2
Nedbalá práce	11,7	10,9
Deviace v pracovním procesu	43,4	32,0
Rozložení populace	60	340

všimají více tohoto negativního chování než relativně příznivějšího chování průměru straníků, které lze ostatně těžko zachytit prostředky běžného, ne-vědeckého pozorování.

ÚČAST NA ŘÍZENÍ

Uvedli jsme již, že sociálně ekonomická transformace univerzálního rolníka vedla ke změně jeho vertikálního postavení v nové dělbě práce. V této dělbě práce se malá část rolníků stala řídicími pracovníky. Je však postupně vytlačována školenými odborníky. Z většiny rolníků se pak stali výkonní pracovníci. Došlo tak k rozčlenění dřívější jednoty řídicí a výkonné práce, která je jen minimálně kompenzována různými formami účasti družstevníků na řízení JZD. Má to přirozeně své negativní důsledky na stupni iniciativy družstevníků a na celkovém vztahu k práci, ale i v celém jejich životě.

„Nesmíme zapomínat, že oddělení řídicí práce od výkonné, které nutně provází celou epochu industrializace, znamená zároveň stlačení lidské subjektivity, která těžce zasahuje strukturu lidské osobnosti, povahu života, spotřeby i „morálních“ nároků člověka. Sociologické analýzy naznačují, že takové „choroby“ technicky pokročilého světa, jako jsou excesy mládeže, nekoření tolik v bídě či přebytku, v rozkladu rodiny či generace, jako přímo v této hluboké ráně: v nedostatku reálné participace miliónů lidí na průmyslové civilizaci, neuspokojené potřebě lidské subjektivity, která stlačuje motivační strukturu do nejjednodušších rovin. Tento problém se pochopitelně nevyhýbá ani socialismu, pokud stojí na půdě industriálního systému“ (Richta 1966).

Tyto řádky nutno do velké míry vztáhnout na situaci v JZD. Je o to složitější, že industrializační proces tu probíhá velmi prudce, prakticky v jedné generaci

a jeho negativní důsledky jsou pocíťovány zvlášť hluboce. Tato stránka charakteru práce (ovšem i jiné jeho stránky a momenty) hraje zvlášť důležitou úlohu v celkové sociálně ekonomické charakteristice práce, již můžeme označit jako vlastnictví. K němu se bezprostředně váže pocit vlastnictví, jenž je jeho psychickým odrazem. V rozhodující míře určuje, zda se družstevník cítí být spoluvlastníkem JZD (a také jím reálně je), či nikoli a v jaké míře.

Tato problematika nás vede k celému komplexu otázek družstevní demokracie a účasti družstevníků na řízení, jež má jak svou makrosféru, tak svou mezosféru a mikrosféru. Jsou to, pokud jde o první aspekt, především problémy vlastnického postavení družstva jako ekonomické a společenské jednotky vůči státu a jemu přiřazeným organizacím, problémy řízení družstev státem a jeho forem atd., jež se v posledních letech staly předmětem ekonomických a společenských reforem, z nichž nejpodstatnější je tzv. nová soustava ekonomického řízení zemědělství.

Pokud jde o mezostrukturu a mikrostrukturu této problematiky, tedy sociální vztahy uvnitř JZD, je i zde (podobně jako v makrosféře) již po léta velmi nepříznivá situace, která má jednak své subjektivní, resp. objektivizované příčiny (výše uvedené momenty v postavení družstevníků), ale také své subjektivnější příčiny v neuspokojivém uspořádání systému družstevní demokracie (Procházková 1964 a 1966). Zde jsou jisté rezervy, k nimž lze sáhnout i za celkové nepříznivé objektivní situace.

Neuspokojivý stav družstevní demokracie v obou jejích sférách přirozeně ovlivňuje nepříznivě realizaci družstevního spoluvlastnictví a nepříznivě působí i na pocit vlastnictví u družstevníků. To pak nutně ovlivňuje vztah družstevníků k práci.

Indikátorem této účasti může být účast družstevníků ve funkcích. Jde však o poměrně formální aspekt. Přitom nutno poznamenat, že kategorie funkcionářů v našem výzkumu zahrnuje funkce v JZD, v ZOKSČ, v MNV a v masových organizacích na vesnici. Z těchto funkcionářů v našem souboru jen 38 % zastávalo funkce v JZD, ostatní mimo JZD.

V zatížení pracovní deviací není mezi funkcionáři a řadovými družstevníky podstatného rozdílu. Tyto nepatrné rozdíly na tu či onu stranu se zde raději nebudeme pokoušet interpretovat. Skutečnost, že masa funkcionářů nemá podstatně lepší vztah k práci, je jistě smutná. Vysvětlit se to dá jednak výběrem funkcionářů, který v podmínkách soustředění funkcí na určitou celkem stabilní skupinu lidí není nejlepší, hlavně však tím, že hlavní pracovní motivace funkcionářů se v zásadě neliší od této motivace u řadových družstevníků. I pro ně má práce stejný charakter nutnosti. Nebyly tedy naše teoretické úvahy o úloze pocitu vlastnictví v souvislosti s účastí na řízení neopodstatněné?

OVĚŘME SI alespoň dílčím způsobem, zda pocit neúčasti na řízení nějak souvisí se vztahem k práci. Indikuje to nepřímý stupeň spokojenosti s možností účasti na řízení JZD (postoje družstevníků) — tab. V.

Kategorie družstevníků (málo početná), která pokládá možnosti své účasti na řízení za velmi dobré, je skutečně (až na nedbalou práci) nejméně zatížena pracovní deviací. Mezi těmi, kteří je považují za „dostačující“ a „nedostačující“, není v zatížení podstatného rozdílu. Pravděpodobně proto, že již kategorie „dostačující“ vyjadřuje dosti pasivní vztah k účasti na řízení. Zdá se tedy, (pokud zde nehrají roli jiné silnější faktory), že pocit účasti na řízení má ve skutečnosti jistý vliv na vztah k práci.

VEZME ME-LI však v úvahu věkovou strukturu družstevníků, pochopíme, že u značné části starých družstevníků tento vliv již nehraje větší úlohu. Proto je

V. Stupeň spokojenosti s účastí na řízení a pracovní deviace

Druhy deviačního chování	Stupeň účasti na řízení			
	1	2	3	4
	velmi dobré	dostačující	nedostačující	nemohu říci
Deviace v prac. účasti	0,0	15,9	15,9	7,7
Pracovní nekázeň	0,0	8,7	7,8	0,0
Nedbalá práce	16,6	11,6	17,7	3,8
Deviace v prac. procesu	33,3	39,1	41,2	11,6
Rozložení ve vzorku	12	69	51	26

pravděpodobně nepatrný rozdíl mezi kategoriemi „dostačující“ a „nedostačující“, proto zřejmě i nízké zatížení kategorie družstevníků, kteří nebyli schopni na otázku odpovědět.

Tento obraz nám doplní zatížení respondentů, kteří vyjádřili postoje o příčinách své nižší účasti na řízení uvedené v tab. VI.

U všech druhů deviačního chování vidíme stoupající zatížení u družstevníků s pocitem většího omezování své účasti na řízení (2–5). Jestliže formální omezení jako je nedostatek členských schůzí (2) ještě nevykazuje příliš velké zatížení, pak potlačování kritiky indikuje velmi vysoké zatížení pracovní deviací všech druhů. Relativně málo je zatížena skupina družstevníků (1), kteří pocítují pro účast na řízení nedostatek času pro domácí práce, tedy objektivní omezení. O něco více je zatížena skupina družstevníků (6), kteří se necítí být dostatečně povoláni pro účast na řízení a chápou to jako svůj nedostatek.

VI. Příčiny nižší účasti na řízení a pracovní deviace

Druhy deviačního chování	1	2	3	4	5	2–5	6
	Příčiny nižší účasti						
	práce v dom.	málo člen. schůzí	nezájem funkc.	návrhy se nerealizují	potlač. kritiky		necítí se být povolán
Deviace v prac. účasti	5,9	15,4	16,1	30,4	55,6	24,0	26,1
Pracovní nekázeň	11,8	3,8	12,9	7,7	55,6	13,9	8,7
Nedbalá práce	0,0	15,4	19,4	46,2	78,0	29,1	34,0
Deviace v prac. procesu	29,4	50,0	51,7	69,2	233,5	74,7	43,5
Rozložení ve vzorku	17	26	31	13	9	79	23
V %	14,3	21,8	26,0	10,9	7,6	66,5	16,3

Tato tabulka, zdá se, přesněji ukazuje, ne-li na vliv účasti na řízení, na vztah k práci, tedy negativně na vliv (souvislost) omezení této účasti pro vznik negativních tendencí a deviací v poměru družstevníka k práci, což podporuje naše poznatky a teoretické předpoklady.

ZÁVĚR

Naznačili jsme jednotlivé strukturační roviny, hypoteticky relevantní z hlediska nedostatečné identifikace družstevníků s prací v JZD a negativního vztahu k práci.

Náš výzkum ukazuje, že v sociální struktuře vyspělejších JZD rozhodujícím zdrojem těchto negativních jevů přestává být problém hmotné zainteresovanosti, výše odměny a životní úrovně. (To nikterak nesnižuje význam této problematiky pro vztah k práci v početné části JZD, zápasících s těmito základními problémy.) Do popředí v této souvislosti vystupují otázky humanizace zemědělské práce, kultury práce a pracovního prostředí. Již dnes je nutno začít překonávat negativní důsledky soudobého stupně mechanizace na identifikaci s prací a řešit problémy, které proces industrializace zemědělství přináší.

Zároveň (zvláště vzhledem k věkovému složení družstevníků) zdrojem negativního vztahu k práci je nedostatečná adaptace části družstevníků do společenských podmínek JZD, prohloubená většími či menšími deformacemi sociálních družstevních principů, jak se projeví ve zkoumaných JZD.

Velmi důležitým problémem je z tohoto hlediska otázka participace družstevníků v souvislosti s potřebami moderního řízení velkých výrobních organizací, jakými jsou JZD.

Došlo dne 2. 8. 1967

Literatura

1. PÁTEK, Z.: K otázce vývoje sociální struktury vesnice. = „Sborník ÚVTI - Sociologie a historie zemědělství“, 1, 1965, 2: 1-19. — 2. PROCHÁZKA, J.: Podmínky rozvoje družstevní demokracie v JZD. Kandidátská práce VŠZ Praha, 1964. — 3. PROCHÁZKA, J.: Některé aktuální problémy rozvoje družstevní demokracie. Docentská práce VŠZ Praha, 1966. — 4. Richta, R.: Povaha a souvislosti vědeckotechnické revoluce. = „Sociologický časopis“, 1966, 2.

Социальная структура кооперативного крестьянства и отрицательные явления в отношении крестьян к труду в ЕСХК

Настоящая работа представляет собой итог обширного труда и опирается на результаты социологического исследования в четырех типологически подобранных ЕСХК, которые таким образом не могут быть вполне представительными. Поэтому и выводы статьи носят характер частично проверенной гипотезы.

В статье кратко излагается понимание причин отрицательных явлений в трудовой деятельности кооперативных крестьян. Автор перечисляет социальные процессы и проблемы, связанные с двуединым процессом социально-экономической реконструкции крестьянского хозяйства и индустриализации сельского хозяйства.

Далее в статье коротко рассматривается значение отдельных уровней социальной структуры ЕСХК, которую автор понимает как социальную «кристаллизацию» упомянутых процессов и проблем, и следовательно, посредничающий определитель возникновения отрицательного трудового поведения. Подробнее затем рассматривается значение социально-политической структуры с ее различными показателями.

Проведенное исследование свидетельствует о растущем значении характера (содержания) труда при возникновении отрицательного трудового поведения, указывает на значение

гуманизации сельскохозяйственного труда, улучшения культуры труда и рабочей жизненной среды при преодолении отрицательного поведения.

Важной причиной отрицательного трудового поведения является также низкая степень приспособленности и отождествления с новыми социальными условиями в ЕСХК, вызванная серьезными недостатками в участии кооперативных крестьян в управлении ЕСХК.

Текст к таблицам

- I. Социальное происхождение членов кооператива и возникновение трудового отклонения
- II. Рабочий стаж членов в ЕСХК и возникновение трудового отклонения
- III. Принадлежность к КПЧ и трудовое отклонение
- IV. Участие в общественной работе и трудовое отклонение
- V. Степень удовлетворения возможностью участия в управлении ЕСХК и трудовое отклонение
- VI. Факторы, мешающие участию в управлении ЕСХК, и трудовое отклонение

The Social Structure of Co-operative Farmers and the Negative Aspects in the Relation of Co-operative Farmers towards Work at Unified Agricultural Co-operatives

The paper, which is a summary of a larger work, is based on the results obtained in a sociological sound at four typologically selected unified agricultural co-operatives, which cannot be considered as being fully representative. Therefore also the conclusions of this paper are of the character of a partially checked hypothesis.

There is a brief summary of the fundamental causes of the negative phenomena in the working activity of co-operative farmers. Attention is being drawn to the social processes and problems connected with the dual process of the social economic reconstruction of farming and of the progressing industrialization of agriculture.

There is also a survey showing the importance of the different levels of the social structure of unified agricultural co-operatives, which is conceived as a social "crystallization" of the mentioned processes and problems and thus as a mediatory determinant of the negative working behaviour of the co-operative farmers for the origin of this behaviour. On the basis of these levels the importance of the social-political structure of collective farmers has been worked out in detail in their various dimensions.

Research indicates the growing importance of the character (contents) of work in the negative working behaviour of co-operative farmers, the importance of the humanization of agricultural work, the improvement of the culture of work and of the working and living environment for its overcoming. An important source of the negative working behaviour is also the low degree of adaptation to and identification with the new social conditions at the unified agricultural co-operative caused by serious deficiencies in the participation of co-operative farmers in the management of unified agricultural co-operatives.

Text to the tables

- I. The social origin of co-operative farmers and the arising of work deviation
- II. The length of the membership in the unified agricultural co-operative and the arising of work deviation
- III. The membership in the Communist Party of Czechoslovakia and work deviation
- IV. The participation of co-operative farmers in functions and work deviation
- V. The degree of contentment with the participation in the management and work deviation
- VI. The causes of smaller participation in the management and the work deviation

Adresa autora:

Dr. ing. Pavel Kohn, CSc., Ústav marxismu-leninismu pro VŠ KU, Praha 1, Celetná 20
